

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ

Стаття присвячена проблемі використання пам'яток археології в туризмі. Розглядається практичний та теоретичний досвід функціонування пам'яток в якості туристичних об'єктів. Визначаються основні напрямки щодо перетворення археологічних пам'яток на музейні об'єкти з метою їх найбільш раціонального використання в туризмі.

Однією з найпоширеніших форм відпочинку людини є туризм, в якому на сучасному етапі став переважати екологічний підхід, тобто така форма організації відпочинку, при якій наноситься мінімальна шкода оточуючому середовищу. Раніше це поняття застосовували лише по відношенню до природи, а з 90-х рр. минулого століття почали застосовувати і до культурного середовища. Власне з цього часу і почалось активне вивчення взаємовпливів туризму на стан охорони та збереження історико-культурної спадщини¹. Своєрідним резюме проведеної роботи може бути вислів С.Єкельчика: «пам'ятки, розташовані у віддалених від туристських маршрутів місцях, практично приречені на повільне вимирання»², незважаючи на найдосконаліші засоби консервації та охорони.

Щодо охорони історико-культурної спадщини України, то нині вона перебуває в незадовільному стані. Причини цього сучасні дослідники вбачають у відсутності належного державного фінансування в передбачених бюджетом обсягах, низькою фінансовою спроможністю користувачів пам'яток, відсутністю відповідних правових умов для залучення приватних інвестицій до справи охорони пам'яток, недостатньою суспільною визначеністю пріоритетності справи збереження пам'яток³. Деяко пом'якшити дію цих причин допоможе залу-

чення історико-культурної спадщини до функціонування в туристичній галузі.

Функції пам'яток історії та культури, які використовуються в туризмі, зводяться до наступних: виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю, його історії та культури; поширення відомостей і знань з різних галузей науки, культури, мистецтва; надання людині матеріалу для естетичних переживань, щоб викликати почуття задоволення, насолоди прекрасним; пом'якшення сезонної нерівномірності завантаження туристичних підприємств, підвищення рентабельності туристичних послуг шляхом організації екскурсійних заходів, створення умов для ефективного й змістовного цілорічного відпочинку населення; формування своєрідного художньо-виразного середовища відпочинку, розкриття історичної індивідуальності кожного населеного пункту⁴.

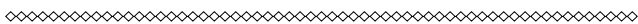
Наведені функції досить багатогранні, і всі вони в кінцевому результаті сприяють піднесенню суспільної значимості історико-культурної спадщини. Адже пам'ятка історії та культури не може утримуватись в належному стані лише директивно, вона повинна функціонувати. Пам'ятка, яка не функціонує, перетворюється в свідомості людини на щось рядове, що не потребує заходів для збереження, оскільки не несе для неї ніякого смислового навантаження, перетворюючись на своєрідну абстракцію. Залучення ж пам'яток до використання в туризмі включає пам'ятку в сферу людської культури як своєрідний винятковий прояв людської діяльності, який необхідно зберегти для майбутніх поколінь. Це і є смислове навантаження культурного туризму. Також залучення пам'яток історії та культури до туристичної галузі дозволяє отримати певні кошти для їх утримання, реставрації або ремонту. Не варто абсолютизувати роль туристичної діяльності як єдино можливого заходу до збереження історико-культурної спадщини, однак зрозуміло, що завдяки поєднанню спільних зусиль державних і громадських пам'яткоохоронних організацій та суб'єктів туристичної діяльності буде досягнута спільна мета по збереженню пам'яток. На сьогоднішній день вже намічаються певні напрямки розв'язання

проблеми збереження пам'яток історії та культури шляхом їх використання в туристичній галузі⁵, проте вона ще далека від остаточного розв'язання.

Головні перешкоди, які обмежують можливості використання більшості пам'яток як повноцінних туристичних об'єктів: насамперед це чинники руйнування, внаслідок чого значну їх частину зруйновано, решту приведено до жалюгідного, занедбаного стану; відсутність умов, які б гарантували надійну збереженість пам'яток у разі їх залучення до туристичних маршрутів; низький рівень консервації та музеєфікації об'єктів, неекспозиційність їх вигляду; відсутність під'їзних шляхів, оглядових майданчиків, відповідної інфраструктури та інших необхідних умов для розвитку цивілізованого туризму⁶. Для того, щоб подолати ці проблеми, потрібно провести відповідну роботу над пам'ятками, а її напрямки ми спробуємо окреслити в даній статті.

Перш ніж перейти до аналізу сучасного стану використання пам'яток археології в туризмі, необхідно виділити основні поняття, пов'язані функціонуванням пам'яток історії та культури як об'єктів туризму. Широке поняття об'єкту туризму – це конкретна країна, регіон, населений пункт, місце, визначне місце, на які спрямована увага суб'єктів туризму та краєзнавства⁷. Пам'ятка історії та культури як туристичний об'єкт – це пам'ятка історії та культури, на яку спрямована увага суб'єктів туризму для задоволення власних пізнавальних чи естетичних потреб, самостійно або за допомогою посередників, якими виступають туристичні фірми та організації чи спеціальна література (путівники, туристичні карти). При цьому в рамках туристичного об'єкту варто виділити поняття екскурсійного та не екскурсійного туристичних об'єктів, в основу виділення яких покладено інтенсивність використання пам'яток в туризмі. Екскурсійним туристичним об'єктом виступає пам'ятка історії та культури, на яку спрямування уваги суб'єктами туризму набуває регулярного та масового характеру. До туристичних маршрутів пам'ятка включається як об'єкт, огляду якого присвячена або вся екскурсія, або значна її частина. Увага суб'єктів туризму

на не екскурсійні об'єкти носить нерегулярний та поодинокий характер. Ці пам'ятки можуть використовуватись під час екскурсій, проте вони згадуються побіжно, а основна увага зосереджується на інших об'єктах. Не екскурсійні туристичні об'єкти можуть використовуватись в туризмі лише як допоміжні при екскурсійних туристичних об'єктах. Пам'ятка історії та культури, що являє собою екскурсійний туристичний об'єкт, має властивість саморозкриття. Під властивістю саморозкриття розуміємо можливість суб'єкта туризму отримати основні відомості про пам'ятку самостійно, не вдаючись до послуг посередників, створити своєрідний кістяк, на який вже за допомогою останніх нарощуються «м'ясо та шкіра». Об'єкти історико-культурної спадщини, які залучатимуться до сфери туризму, вимагають певної підготовки, щоб надати їм такої властивості. А це можна зробити лише на підставі комплексного вивчення загальної бази туристичних ресурсів, попиту на них суб'єктів туризму, відповідності потенційних можливостей пам'яток задовольнити цей попит. Звичайно ж, для цього в нагоді стане вітчизняний та зарубіжний досвід використання пам'яток в туризмі. Провівши таку роботу, можна виділити ті пам'ятки, які будуть використовуватись в туризмі як екскурсійні туристичні об'єкти, і, відповідно, намітити основні шляхи провести роботу по їхньому залученню до туризму.

Однією з найчисельніших груп пам'яток історії та культури України є пам'ятки археології. Людина на теренах сучасної України з'явилась на ранніх етапах плейстоцену – близько 1 млн. р. тому (нижні шари стоянки Королеве в Закарпатті) і відповідають періоду раннього палеоліту. Подальша історія існування людства на українських землях представлена археологічними пам'ятками палеоліту, мезоліту, неоліту, мідного та бронзового віків, раннього залізного віку; для вивчення цих періодів пам'ятки археології є першоджерелами. Незважаючи на появу та поширення писемних джерел, археологічні пам'ятки для середньовіччя мають надзвичайно важливе значення, а в деяких питаннях також виступають першоджерелами. Навіть для періоду нового часу археологічні джерела не втрачають

своєї значимості. Доволі різноманітний характер археологічних пам'яток вимагає їх класифікації, внаслідок чого виділяють такі категорії пам'яток як *поселення* (неукріплені – стоянки та селища, укріплені – городища, давні міста, фортеці), *поховання* (грунтовий могильник, курганна група чи окремі кургани), пам'ятки, пов'язані з *виробництвом* (рудники, шахти, штольні, кар'єри, плавильні, майстерні, давні сільськогосподарські ділянки, винодавильні, солеварні, рибосольні цистерни, склади керамічного посуду, залишки транспортних та гідробудівельних споруд – шляхи, мости, штучні водоймища, пристані, канали, греблі, водогони) та *давніми культурами* (мегалітичні споруди – дольмени, кромлехи, менгіри, зольники, святилища та капища, церкви), пам'ятки давнього *мистецтва та епіграфіки* (наскальні зображення – малюнки, петрогліфи, монументальна скульптура – стели, ідоли, статуї), *інші різновиди археологічних пам'яток* (оборонні споруди, не пов'язані з поселенням – Змієві вали, Траянові вали, Українська оборонна лінія, сторожові кургани, майдани тощо)⁸. Серед великої кількості археологічних пам'яток, розташованих на території України, нараховується 418 пам'яток археології національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України⁹.

Зважаючи на актуальне значення археологічних джерел для вивчення стародавньої, середньовічної та нової історії, охорона цієї групи пам'яток є доволі актуальною. Оскільки використання пам'яток історії та культури в туризмі сприяє їх охороні та збереженню, то виникають спроби залучення пам'яток археології до сфери туристичної діяльності шляхом складання туристичних маршрутів із залученням найбільш значимих та цікавих об'єктів. Проілюструємо наведене твердження кількома прикладами, зважаючи, що до уваги братимуться розробки нових туристичних маршрутів, запропонованих нещодавно.

Серед них варто відмітити роботи М. П. Оленковського, присвячені пам'яткам пониззя Дніпра (Херсонська область). Проаналізувавши болгарський досвід використання археологічних пам'яток в туризмі, автор виділив ряд пам'яток археології які

могли б слугувати екскурсійними туристичними об'єктами – Золотобалківський ґрунтовий могильник та поселення, Михайлівське поселення, Ганнівське городище, Кам'янська Січ, городище та могильник Червоний Маяк, Старошведське городище, стоянка Дмитрівка, Любимівське городище, Олешківська Січ, поселення Глибока Пристань, Золотий Мис та декілька інших¹⁰. Тим не менше, попри всі намагання, автор змушений був констатувати, що місцеві туристичні організації та фірми відверто виявляють незацікавленість у залученні пам'яток археології до екскурсійних маршрутів¹¹.

Базуючись на досвіді використання пам'яток первісної археології в туризмі європейських країн та США, було зроблено спробу застосувати його до пам'яток нашої країни й запропоновано кілька можливих екскурсійних маршрутів – по стоянках басейну Середнього Дніпра, багат шаровим поселенням Подністров'я, печері Молочний Камінь, Амвросіївській стоянці, мезолітичній стоянці В'язівок 4-А, стоянкам Криму, Кам'яній Могили, Михайлівці, трипільських поселеннях-гігантах, укріпленнях бронзової доби на острові Мала Хортиця, поселеннях доби пізньої бронзи Миколаївської області¹². Проте поки що ці маршрути також не виходять за рамки пропозицій, за винятком хіба що Кам'яної Могили, яка і раніше використовувалась як туристичний об'єкт.

На основі археологічних матеріалів Хмельницької області було розроблено кілька туристичних маршрутів: лівобережжям Дністра на території Кам'янець-Подільського району, «Давньоруські твердині Дунаєвеччини» з метою ілюстрації системи західного кордону Галичини (східної ділянки), «Літописні міста Болоховської землі», «Язичницькі святині Поділля»¹³. Незважаючи на достатньо фаховий підбір матеріалів, всі чотири маршрути поки що залишаються цікавими розробками, а археологічні пам'ятки, представлені в маршрутах, так і не стали туристичними об'єктами.

Як ще один приклад можна навести спроби об'єднання громадян «Товариство Коло-Ра» залучити до використання в туристичній галузі пам'ятки Київщини, в тому числі й археологічні,

зосереджуючись переважно на городищах трипільської культури. Було розроблено проект туристичного маршруту «Золотий вінок Київщини» з відвіданням археологічних пам'яток в с. Трипілля, с. Халеп'я, с. Витачів, с. Стайки, м. Ржищів, с. Балико-Щучинка, с. Уляники, а також пам'яток Переяслава-Хмельницького та Канева¹⁴. Крім того, розроблено проект «Подорожі до прадавніх хліборобських культур та традицій Східної Європи»; ці зусилля спрямовані на активізацію розвитку туристичної галузі в регіоні задля збереженості пам'яток історії та культури, розбудови історико-археологічного культурно-просвітницького комплексу в с. Уляники¹⁵.

Проте досить цікаві і корисні проекти туристичних маршрутів так і залишаються нереалізованими. Для того, щоб з'ясувати причини цього, потрібно насамперед проаналізувати сучасний стан використання пам'яток археології в туристичній галузі, що дозволить нам виділити ті якості, які сприяють перетворенню пам'яток в туристичні об'єкти. Провівши цю роботу, зможемо виділити вимоги, які висуваються суб'єктами туризму до археологічних пам'яток. Виділивши ці вимоги, намітимо основні напрямки приведення стану археологічних пам'яток до відповідності цим вимогам, а, отже, і залучення їх до сфери туристичної діяльності. Лише пройшовши всі етапи роботи, зможемо розробити такі проекти туристичних маршрутів, які будуть реально діючими.

Для визначення інтенсивності використання пам'яток археології в туристичній діяльності, було складено реєстр тих пам'яток археології національного значення, що є туристичними об'єктами. Робота проводилась в два етапи. На першому складався реєстр пам'яток археології, інформація про які міститься в туристичних путівниках. Другим етапом стало відвідування пам'яток для ознайомлення із їх реальним станом використання в туризмі. Реєстри екскурсійних та не екскурсійних об'єктів наводяться в таблиці. Отримані результати не дуже втішають – з 418 пам'яток археології національного значення в туризмі використовуються лише 35, тобто майже 8,4% від їх загальної кількості. З цих 35 пам'яток археології екскурсійними

туристичними об'єктами менше половини – 13 (3% від їх загальної кількості). Як бачимо, аналіз наведених матеріалів доводить, що лише мізерна частка пам'яток археології являє собою туристичні об'єкти.

ЕКСКУРСІЙНІ ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ	
Назва пам'ятки	Місцезнаходження
Звіринецькі печери	Київ
скельний монастир	с. Бакота, Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
городище літописного міста і фортеці Тустань	с. Урич, Сколівського р-ну Львівської обл.
залишки давньогрецького міста Ольвії	с. Парупіне, Очаківського р-ну Миколаївської обл.
Кам'яна Могила	м. Мелітополь, Запорізької обл.
залишки давньогрецького та середньовічного міста Херсонеса Таврійського (Херсона)	м. Севастополь, АРК
середньовічне городище Чуфут-Кале	м. Бахчисарай, АРК
середньовічне городище Мангуп-Кале	с. Ходжа Сала, Бахчисарайський р-н, АРК
середньовічне городище Ескі-Кермен	с. Красний Мак, Бахчисарайський р-н, АРК
печерна церква Успенського монастиря	м. Бахчисарай, АРК
середньовічна фортеця Сюйрень	с. Мале Садове, Бахчисарайський р-н, АРК
печерний монастир Чілтер-Коба	с. Мале Садове, Бахчисарайський р-н, АРК
печерний монастир св. Климента	смт. Інкерман, Севастопольська міськрада, АРК

НЕ ЕКСКУРСІЙНІ ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ	
Назва пам'ятки	Місцезнаходження
залишки та фундаменти міста Володимира	Київ
фундаменти церкви Богородиці у Кловському монастирі	Київ
фундаменти церкви Федорівського монастиря	Київ
городище літописного міста Вишгорода	м. Вишгород, Київської обл.

городище літописного міста Святополч	с. Витачів, Обухівського р-ну Київської обл.
городище літописного міста Торчеськ	с. Ольшанида, Рокитнянського р-ну Київської обл.
фрагмент Траянових валів	с. Грушівці, Кельменецького р-ну, Чернівецької обл.
городище літописного міста Пліснеськ	с. Підгірці, Бродівського р-ну, Львівської обл.
городище літописного міста Звенигород	с. Звенигород, Пустомитівського р-ну Львівської обл.
земляні вали замку та дитинця літописного Володимира	м. Володимир-Волинський, Волинської обл.
городище літописного міста Тихомель	с. Тихомель, Білогір'ївського р-ну, Хмельницької обл.
скіфське городище	с. Більськ, Котелевського р-ну Полтавської обл.
курган Чорна Могила	м. Чернігів
палеолітична стоянка Аккая	с. Біла Скеля, Білогірського р-ну, АРК
сторожове укріплення Фуна	с. Лучисте, Алуштинської міськради, АРК
Усть-Альмінське скіфське городище	с. Піщане, Бахчисарайського р-ну, АРК
римський форпост Харакс	сmt. Гаспра Ялтинської міськради, АРК
городище Неаполь Скіфський	м. Сімферополь
городище і могильник Німфей	
городище і некрополь Мірмекій	
сторожова фортеця Алустон	м. Алушта, АРК
антична Феодосія та середньовічна Кафа	м. Феодосія, АРК

Серед перелічених вище екскурсійних туристичних об'єктів найбільше поселень. Великою популярністю у туристів користуються античні міста Північного Причорномор'я – Херсонес Таврійський та Ольвія. Відвідуючи їх, туристи оглядають фундаменти та залишки стін споруд, відкритих в ході археологічних розкопок, за допомогою яких вони може уявити собі структуру вулиць та внутрішнє планування будинків. Значного емоційного впливу зазнають відвідувачі завдяки можливості пройтися старовинними вулицями міста, зайти в старовинну будівлю... Такого ефекту досягнуто завдяки вдалому експону-

вання археологічних об'єктів у Національному заповіднику «Херсонес Таврійський». В ході понад столітніх археологічних розкопок було відкрито значну частину поселення античної та середньовічної доби, залишки споруд якого, частково реставровані, нині експонуються і користуються великою популярністю у туристів. Завдяки вдало підібраним матеріалам вони мають змогу ознайомитись з античним та середньовічним періодами розбудови Херсонесу. Саме такий принцип покладено в основу найбільш поширеного екскурсійного маршруту по заповіднику. Найчастіше відвідувачі розпочинають екскурсію з огляду центральної частини міста, де експонуються частково реставрований античний театр, на площі якого розміщуються також залишки середньовічного храму «з ковчегом». Неподалік від цих пам'яток для огляду туристів відкрито залишки «монетного двору» – невелика частина підвального поверху споруди. Далі маршрут продовжується по південно-східному району міста, де туристи мають змогу оглянути міські мури з оборонними вежами; пройшовши через міські ворота туристи потрапляють в перібол (вузький простір між двома кріпосними стінами), а пройшовши через хвіртку – на територію цитаделі. Залишки будівель портового району виглядають менш ефектно порівняно з оборонними спорудами, оскільки цим об'єктам не приділено великої уваги під час музеєфікації, тому вони не користуються значною увагою серед туристів. Експонувати пам'ятки агори не вдається можливим, оскільки на її території знаходяться сучасні будівлі, в тому числі пам'ятка архітектури – відбудований собор св. Володимира – що користується значною увагою відвідувачів заповідника. Досить цікавою для туристів виявляється можливість пройти давньою головною вулицею Херсонеса, навколо якої розташовані залишки античних та середньовічних будівель; серед них найбільшу увагу викликає підземна церква, вхід до якої зараз значно ускладнений. Далі шлях маршруту пролягає через північно-східний район, частково знищений морем; на цій території погано збереглися залишки античних споруд, а ось середньовічні – набагато краще (увага туристів зупиняється на фундаментах двох базилік).

Серед пам'яток північного району збереглися залишки пізньосередньовічних кварталів, стіни споруд яких відновлені приблизно до двох метрів у висоту. Серед пам'яток цього району найбільшою увагою користуються приміщення лазні, «постоялий двір» та каплиця. Що стосується пам'яток західного району, де розташовані залишки базиліки, оборонні стіни, то вони не використовуються в екскурсіях і відвідуються лише окремими екскурсантами.

На основі отриманої інформації можна помітити, що найбільшим попитом користуються залишки споруд, стіни яких підняті шляхом часткової реконструкції на висоту від одного метра і вище, а для бажаючих ознайомитись з повною реконструкцією будівлі поруч розташована табличка із зображенням ймовірного зовнішнього вигляду. Залишки споруд, які збереглися на незначну висоту, користуються набагато меншим попитом в туристів, а наявність рослинності навколо цих залишків, що скриває і без того непримітні об'єкти, зменшує їхню привабливість. А пам'ятки західного району взагалі випадають з поля зору більшості екскурсантів через його віддаленість від основних екскурсійних маршрутів та відсутністю через це відповідних шляхів для огляду безперечно цікавих пам'яток цього району міста.

Інше давньогрецьке місто Ольвія, на базі якого сформовано історико-археологічний заповідник, використовується в туризмі, порівняно з Херсонесом, менш інтенсивно. Відвідувані об'єкти цієї пам'ятки археології приблизно такі ж, як і в Херсонесі – це залишки будівель, які дають можливість суб'єктам туризму скласти певні уявлення про зовнішній вигляд споруд та планування деяких частин міста. Під час проведення екскурсій туристи мають змогу оглянути споруди ділянки АГФ, теменосу та агори, представленими фундаментами житлових будинків, споруд громадського призначення, храму Зевса; рідше в маршруті екскурсії включаються залишки цитаделі. Варто відзначити, що найбільшою популярністю серед туристів користуються дві поховальні споруди – склеп кургану Зевса і склеп Євресвія та Арети. Обидві пам'ятки дають цілісне уявлення про цей тип споруд. Проблеми з експонуванням інших об'єктів такі ж, як і

в Херсонесі – незначна висота відкритих для огляду залишків споруд, вкритих рослинністю, невелика ділянка експонованих об'єктів порівняно з усією територією міста. Також серед недоліків можна відзначити і відсутність табличок з ймовірною реконструкцією споруд.

Іншим видом поселень великою увагою суб'єктів туризму користуються так звані «печерні міста» Криму, серед яких найпопулярнішим є Чуфут-Кале або Кирк-Ор, яке проіснувало найдовше серед подібного типу пам'яток. Оскільки воно розташоване в околицях Бахчисараю, де знаходиться ще один популярний екскурсійний туристичний об'єкт (комплекс палацу Хан-Сарай) та оточене муром, що значно покращує можливість його охорони, Чуфут-Кале являє собою досить привабливий екскурсійний туристичний об'єкт. Більша частина наземних споруд городища знищена, збереглися залишки фортифікацій міста (мури зовнішньої та середньої оборонної стін з брамами), два помістя – Соломона Бейма та Авраама Фірковича, дві караїмські кенаси і мавзолей доньки хана Тохтамиша Джаніке-ханім. Крім того, в ході археологічних розкопок відкриті залишки ще кількох споруд – ханського палацу, мечеті та монетного двору, лазні, великого помістя із господарськими печерами. Назву «печерне» Чуфут-Кале здобуло насамперед завдяки великому комплексу господарських печер (можливо вони раніше мали інше призначення), розташованих біля південних воріт. Основний екскурсійний маршрут пролягає з Бахчисарая вздовж Успенського монастиря, де туристи мають змогу відвідати пам'ятку археології – печерну церкву; далі маршрут йде в напрямку південних воріт Чуфут-Кале. Неподалік від воріт розташований підземний колодязь на випадок облоги, який нині являє собою окремих екскурсійний туристичний об'єкт¹⁶. Через південні ворота екскурсанти потрапляють на територію городища та оглядають вище перелічені пам'ятки міста, починаючи з комплексу господарських печер, далі повз караїмські кенаси до пам'яток північної частини міста (залишки ханського палацу, мечеті та монетного двору, мавзолей Джаніке-ханім, залишки помістя з печерами Чауш-Кобаси), потім через ворота середньої оборон-

ної стіни до помістя Авраама Фірковича (де туристи мають змогу відвідати страви національної кримськотатарської кухні). Як правило, до східних воріт міста екскурсії не доходять, а караїмський цвинтар, розташований за межами городища, взагалі не використовується як екскурсійний туристичний об'єкт і перебуває нині у досить не експозиційному стані. Через незначну частину відкритих для експозиції пам'яток більша частина городища являє собою пустку, вкриту кущами та травою, що не дозволяє повноцінно уявити структуру планування міста, тому її функціонування як екскурсійного туристичного об'єкту потребує подальшого вдосконалення.

На території столиці князівства Феодоро Мангуп-Кале та городища Ескі-Кермен розташовані аналогічні типи пам'яток, що і на Чуфут-Кале. По Мангуп-Кале екскурсійний маршрут пролягає вздовж давнього караїмського некрополя через залишки першої оборонної лінії городища (на споруди якої – печерний триповерховий оборонний каземат та монастир – увага звертається досить рідко), повз залишки другої оборонної лінії, маловиразних (через рослинні зарослі) фундаментів базиліки, до печерних та архітектурних комплексів цитаделі, яка може вважатись екскурсійним туристичним об'єктом. Власне на території цитаделі збереглися рештки оборонної стіни та палацу, велика кількість оборонних та монастирських печерних комплексів, фундаменти споруд, відкритих в ході археологічних розкопок, а під цитаделлю – руїни головної брами та комплекс гробниць, вирубаних у скелі (залишки гробниць збереглися і перед цитаделлю). Екскурсійним туристичним об'єктом є лише частина території городища, а решта вкрита буйною рослинністю, що не дає змогу хоча б приблизно візуально визначити планування міста (в тому числі навіть невеликої території цитаделі); не додають привабливості пам'ятці й залишки слідів життєдіяльності туристів та так званих «індіанців» (які тимчасово мешкають в деяких печерах), що заповнюють значну кількість розкиданих по городищу печерних комплексів, не виключаючи й найбільш відвідувану частину міста – цитадель. Ця проблема актуальна практично для всіх «печерних міст».

На території городища Ескі-Кермен залишки наземних споруд практично відсутні, більшість збережених пам'яток являють собою печерні комплекси різного призначення. Екскурсійний маршрут пролягає через північний дозорний комплекс вздовж колодязя (куди доступ значно ускладнений) до печерних комплексів в районі східної частини городища, зрідка відходячи вбік для огляду залишок базиліки, далі – до великого печерного комплексу в районі підйомної дороги, який безперечно є найбільш цікавим для відвідувачів. Через головні ворота тропа спускається до церкви «Трьох вершників» (нині закритої для відвідувачів).

Дуже подібні за своїм зовнішнім виглядом пам'ятки археології – печерні монастирі св. Климента в Інкермані та Чілтер-Коба біля Малого Садового, що являють собою комплекси печер культового, житлового та господарського призначення. Біля кожного з монастирів розташовані середньовічні оборонні пам'ятки – фортеці Каламіта (залишки мурів та шістьох веж) та Сюйрень (залишки стіни, вежа із збереженим куполом, гробниці). В даному випадку відвідувачів більше приваблюють фортеці, а меншою – печерні комплекси, хоча під час проведення екскурсій обидва види пам'яток виступають рівноцінними.

Огляд інших «печерних міст» (Тепе-Кермен, Качі-Кальон, Чілтер-мармара) не подається, тому що вони, згідно державного реєстру, визначаються як пам'ятки архітектури національного значення.

Подібну картину можемо спостерігати під час проведення екскурсій по візантійській сторожовій фортеці Алустон, коли туристи оглядають залишки цитаделі у вигляді двох веж, і, рідше, базиліки та некрополя. Те саме можна спостерігати під час проведення екскурсій по пам'яткам генуезької фортеці в місті Феодосії. Варто відмітити, що, хоча обидва екскурсійні туристичні об'єкти являють собою комплексні пам'ятки (архітектури та археології), основна увага під час екскурсій приділяється їм як пам'яткам архітектури, саме тому з точки зору археології обидві фортеці відносяться до не екскурсійних туристичних об'єктів.

Продовжуючи тему фортець, не можна оминати увагою екскурсійний туристичний об'єкт, який являє собою городище та фортецю літописного міста Тустань, на базі якої створено історико-культурний заповідник. Від фортеці збереглося понад 400 пазів та врубів, висічених на скелях у місцях існування дерев'яних балок п'ятиповерхової фортеці. Крім залишків фортеці туристи можуть відвідати музей «Тустань», оглянути численні петрогліфи на скелях (щоправда це відбувається досить рідко).

Спільним для всіх екскурсійних об'єктів є притаманна ним в повній мірі або, здебільшого, частково властивість саморозкриття. Завдяки їй суб'єкт туризму має змогу сприйняти їх об'ємно-просторову структуру внаслідок простого візуального спостереження. В процесі огляду пам'яток археології як екскурсійних туристичних об'єктів турист ніби занурюється в історичну епоху, до якої вони відносяться. Це значно посилює емоційно-естетичний вплив на людську свідомість, викликаючи відчуття причетності до історичного процесу, до роботи археологів по відкриттю та дослідженню пам'ятки, сприяє розумінню необхідності збереження цього минулого для майбутніх поколінь. Такого ефекту можна досягнути лише завдяки повному функціонуванню пам'ятки як екскурсійного туристичного об'єкту. Однак пам'ятка археології в її первісному вигляді не може мати властивості саморозкриття, тому використовувати їх в туризмі або досить складно або просто неможливо.

Головною ознакою більшості пам'яток археології є наявність культурного шару – шару зі слідами людської діяльності, що підстилає, перекиває або прошаровує товщу відкладень й утворюється в результаті діяльності людини¹⁷. Нерідко пам'ятки археології можуть бути представлені лише культурним шаром, що особливо стосується неукріплених поселень. Як правило, наявність культурного шару визначається в тих випадках, коли він за тими чи іншими причинами був пошкоджений – в результаті земляних або сільськогосподарських робіт, археологічних розвідок та розкопок, дії природних чинників (річок, ярів, вітру, дощу тощо)¹⁸. Його зовнішніми ознаками є

темніший колір порівняно з іншими шарами, наявність в ньому слідів діяльності людини (фрагменти посуду, кісток, залізних і кам'яних виробів, залишки жител тощо). Проте дуже часто культурний шар мало чим відрізняється від оточуючого ґрунту, наявні фрагменти не завжди виразні, тому виявити або відрізнити його від інших шарів часто під силу лише спеціалісту. Ще складніше виявити ґрунтові могильники, які не мають ознак культурного шару. Оскільки в результаті археологічних розкопок культурний шар знищується, то після них на його місці лишається земля з перемішаними фрагментами слідів людської діяльності, що підлягають лише обчисленню та не передаються до музейних фондів. Культурний шар перестає існувати і пам'ятка археології перетворюється на пам'ятку історії. Однак одразу ж треба зауважити, що сучасна практика археологічних розкопок не передбачає повного розкопування культурного шару, особливо на місці великих поселень та могильників, лишаючи їх окремі ділянки недоторканими. Важкість виявлення та візуального спостереження культурного шару, знищення в результаті археологічних розкопок не дозволяє вести мову про його використання в туризмі, оскільки, позбавлений візуальності, він не викликає зацікавленості у переважній більшості суб'єктів туризму. Проте існують й інші види пам'яток, які набагато легше виявити неспеціалісту при огляді місцевості. Мова йде про пам'ятки, на яких збереглися ознаки людської діяльності, що помітні на земній поверхні неозброєним оком. Ними можуть бути укріплені городища з валами та ровами, залишки наземних споруд, курганні групи та окремі кургани, Траянові або Змієві вали, мегалітичні споруди, штучні печери, монументальна скульптура та наскальні зображення тощо¹⁹. В результаті розкопок великих поселень часто залишаються рештки культурного шару у вигляді фрагментів або фундаментів стін будинків, що зближає їх з вище переліченими пам'ятками. Оскільки візуально ці пам'ятки легше простежити, то вони, на перший погляд, мають всі можливості викликати зацікавлення у туристів і стати туристичними об'єктами. Проте так здається лише на перший погляд. Якщо подивитись на залишки

таких пам'яток, впадає в око їх злитість з навколишнім рельєфом. Для невідповідної людини вони мало чим відрізняються від навколишнього середовища, оскільки вали та рови городищ, кургани і курганні групи, Траянові й Змієві вали, інші пам'ятки вкриті або скриті рослинністю, штучні печери досить важко відрізнити від природних, наскальні зображення майже не вдається помітити неозброєним оком. Як бачимо, пам'ятки археології досить складно, а інколи й навіть неможливо, представити туристичним об'єктом в їх сучасному вигляді, тому постає необхідність провести відповідну підготовку цих пам'яток до використання в туристичній діяльності.

Дослідники зазначають, що найкращим засобом для «реалізації» експозиційно-пізнавальної цінності пам'яток археології є музеєфікація, поняття якої визначають як показ пам'яток археології на місці створення як музейного експонату²⁰, тобто пам'ятка археології як екскурсійний туристичний об'єкт має експонуватись *in situ*. Відповідно до цього, після археологічного вивчення пам'ятки треба провести, якщо планується перетворити її на музейний об'єкт, заходи «по туристсько-екскурсійній адаптації» з метою «викликати у глядача необхідну настроєність та підготовленість до правильного сприйняття об'єкта»²¹. Крім цитованої праці, маємо на сьогоднішній день достатню кількість літератури, присвяченої питанням музеєфікації археологічних об'єктів²², де висвітлюється досвід проведення подібних робіт, форми укріплення експонованих пам'яток, можливості їх консервації за допомогою різних хімічних речовин тощо. Попри всі позитивні напрацювання в цій галузі, суттєвим недоліком вказаних робіт, на нашу думку, є неправильна постановка питання щодо етапу підготовки археологічних пам'яток до музеєфікації.

В сучасній практиці археологічних досліджень метою розкопок є всебічне вивчення одержаного в їх ході матеріалу, що дозволить визначити головні аспекти життя стародавнього населення. При цьому більшість отриманих археологічних знахідок виривається із оточуючого середовища, а чітка структура поселення простежується лише на загальному плані розкопів.

В процесі дослідження постає питання збереження археологічних об'єктів, які неможливо або складно експонувати в музеях. Тому дослідники намагаються створити умови для показу їх на місці розкопок шляхом музеєфікації. Однак на цьому етапі досліджень вже складно перетворити їх на справжній екскурсійний туристичний об'єкт. Але на цьому етапі для музеєфікації залишається незначна частина пам'ятки археології, і ця частина позбавляється властивості саморозкриття через невідповідність між вимогами до екскурсійних туристичних об'єктів (про це нижче) та музеєфікованими об'єктами. Уникнути цієї невідповідності можна в тому випадку, якщо перед початком археологічних розкопок обидві мети будуть об'єднані: всебічне дослідження пам'ятки та створення умов для її музеєфікації. При поєднанні двох цілей вже під час ходу розкопок будуть створюватись умови для музеєфікації пам'ятки, подібно до того, як скульптор відсікає від глиби каменю зайві частини, формуючи скульптуру. Приступаючи до розкопок, дослідник вже повинен мати уявлення, які приблизно об'єкти буде розкрито в їх ході і які з них підлягатимуть музеєфікації. Саме такий підхід вбачається найбільш доцільним для підготовки пам'яток археології до використання в туризмі.

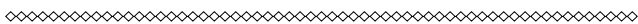
Найбільш придатним для використання в туризмі серед археологічних пам'яток є поселення, оскільки на їхній території або поблизу неї досить часто присутні, крім житлових, культових та оборонних споруд, інші види археологічних пам'яток (поховання, виробничі об'єкти, пам'ятки давніх культів та мистецтва). Властивості саморозкриття поселення набуде тоді, коли суб'єкт туризму зможе отримати необхідну інформацію про структуру пам'ятки, тобто зможе зрозуміти приблизне її планування. Завдяки цьому він матиме змогу розкрити загальну картину історичного розвитку цієї пам'ятки на основі справжніх археологічних джерел, отриманих археологами в ході розкопок. Надати властивості саморозкриття поселенню як археологічній пам'ятці можна в тому випадку, коли поселення розкрито повністю або розкрито значна його частина. При цьому необхідно обов'язково врахувати приблизну хронологічну однорідність

будівель та їх зв'язок з історичним оточуючим рельєфом. Звичайно, такі великі розкопки досить складно здійснити з матеріальної точки зору, забезпечити музеєфікацію, догляд та охорону такого великого комплексу. Також проблемою буде форма експонування відкриті об'єкти на поселенні: в тому вигляді, в якому вони відкриті, чи у реставрованому. При музеєфікації багатопланових пам'яток проблематичним є відбір до експозиції пам'яток лише одного шару чи кількох шарів. Адже в сучасній практиці передбачається розкриття культурних шарів до самого материка, тобто до кінця самого нижнього шару поселення. У випадку музеєфікації вищих шарів нижні залишаться недослідженими, що суперечитиме меті всебічного вивчення археологічної пам'ятки.

Як бачимо, проблем виникає велика кількість, тому їх розв'язання потребує в кожному конкретному випадку індивідуального вирішення. Тим не менше, проаналізувавши досвід як теоретичних досліджень, так і досвід практичного функціонування пам'яток археології як туристичних об'єктів, можна намітити основні тенденції щодо пристосування пам'яток археології до використання в туристичній діяльності.

Найбільш детально проблема музеєфікації археологічних пам'яток розроблена по відношенню до античних поселень, як з теоретичної²³, так і з практичної точки зору. Основна увага зосереджена на принципах побудови експозиції заповідника «Херсонес Таврійський». Прикладом розв'язання проблеми може бути експонування різночасових об'єктів – залишків античного театру та середньовічної церкви. Обидві пам'ятки частково реконструйовані, що дозволяє скласти уявлення про їх внутрішню структуру та ймовірну реконструкцію. Значна увага приділена розкриттю цілих кварталів міста. Проте їх експонування має ряд проблем, про які вже згадувалось при розгляданні екскурсійного маршруту по Херсонесу. Відкриті в ході археологічних розкопок міста об'єкти або лише укріплюються, залишаючись на незначній висоті над землею, або частково реконструюються на висоту одного-двох метрів. Саме ці пам'ятки і користуються найбільшою популярністю в туристів. Відкриті

в ході розкопок невеликі археологічні об'єкти експонуються в музеях на території заповідника. Що стосується давньогрецького міста Ольвії, то проблеми музеєфікації вирішуються так само, як і в Херсонесі, але дещо в менших масштабах. За подібною схемою працюють і під час музеєфікації пам'яток інших античних міст. Недоліками роботи по перетворенню відкритих археологічних об'єктів поселення на екскурсійні є відсутність чіткої загальної концепції планування структурного плану експозиції частини міста. В більшості випадків відкриті археологічні об'єкти починають музеєфікувати вже після проведення розкопок, фрагментарно, вибираючи лише найбільш цікаві об'єкти. В результаті цього суб'єкт туризму втрачає загальну цілісність сприйняття археологічної пам'ятки. Так само важливою проблемою залишається подальший догляд відкритих археологічних об'єктів, які експонуються просто неба та знаходяться під дією природних та антропогенних руйнівних чинників. Після музеєфікації пам'ятки ніби залишаються самі по собі, а основна увага зосереджується на подальших розкопках з метою відкриття та дослідження нових об'єктів. Це і призводить до значної втрати пізнавальної цінності експонованих споруд, і, відповідно, до зменшення уваги до них з боку туристів. Таким чином, попри значний досвід в справі музеєфікації та експонування пам'яток античних міст, вона лишається ще далекою від остаточного розв'язання.

Інший популярний вид екскурсійних об'єктів являють «печерні міста» Криму. На відміну від античних міст, до підготовки музеєфікації цього типу пам'яток докладається значно менше зусиль, що пояснюється їх специфікою – штучні печерні комплекси можуть бути приведені до експозиційного вигляду здебільшого шляхом їх очищення від сміття. На сьогоднішній день більшість печер використовується навіть без такої попередньої підготовки. Більшість печерних комплексів позбавлені властивості саморозкриття, яку б могла їм надати бодай часткова уявна реконструкція їх тодішнього вигляду і призначення. Печерні комплекси часто виступали у «зв'язці» із наземними спорудами, що ніяк не розкривається під час експозиції. Стосо-

вно наземних споруд, залишки яких досліджуються в ході археологічних розкопок, то вони теж позбавлені властивості саморозкриття. Їх музеєфікація нагадує те, що відбувається під час дослідження об'єктів античних міст – залишки споруд відкривають, укріплюють, інколи трохи реставрують і залишають без подальшого догляду. Все це в сукупності призводить до неповноцінного функціонування пам'яток як екскурсійних туристичних об'єктів.

Спільною рисою можливостей музеєфікації будівель змальованих вище археологічних пам'яток є те, що вони виконані з каменя, і це значно полегшує їх розкриття та подальшу реставрацію. Проте не всі пам'ятки мають такі можливості. Від первісної доби до середньовіччя будівлі на поселеннях досить часто зводились з не таких довговічних матеріалів, як камінь.

З поселень первісної доби експонується незначна кількість об'єктів. Хоча теоретичного і практичного досвіду з цього питання накопичено достатньо²⁴. На місці розкопок палеолітичної стоянки в с. Добранічівка Яготинського району Київської області було створено музей. У павільйоні експонується розкопаний господарсько-побутовий комплекс № 4 із залишками житла з кісток мамонтів. Крім того, поруч знаходиться археологічний музей, де екскурсанти мають змогу оглянути отримані в ході розкопок об'єкти. На місці розкопок поселення Межирич Канівського району було зроблено спробу створити аналогічний музей на базі залишків одного з жител, щоправда «павільйон» виглядає ще гірше, ніж на Добранічівці. Обидва цікаві з точки зору археології об'єкти так і не стали екскурсійними. Це пояснюється тим, що запропонована частина пам'ятки позбавлена можливості саморозкриття через незначний обсяг відкритої для огляду поверхні давнього поселення. Музеєфіковані подібним чином шматки поселень максимум можуть отримати статус не екскурсійних туристичних об'єктів, і то, лише за наявності поблизу екскурсійних.

Більш позитивний досвід експонування має городище та фортеця літописного міста Тустань (власне саме фортеця); однак і тут наявні певні недоліки, оскільки відвідувачам досить важ-

ко уявити планувальну структуру самої фортеці. Наявність паів для дерев'яних деталей дозволяє з певною мірою вірогідності реконструювати її, що надало б фортеці властивості саморозкриття.

Більшість інших поселень намагаються включити до туристичних маршрутів в непідготовленому вигляді (як правило оглядають оборонні споруди таких міст), хоча й існують спроби музеєфікувати і розкопані на них пам'ятки²⁵. Однак можливості цих пам'яток не вичерпані, адже кожне поселення розбудовувалось згідно певного плану. Звичайно будівлі на таких спорудах не зберегли більш-менш чіткого плану, однак їх залишки теж можуть бути експонованими. Вловивши планувальну структуру поселення шляхом проведення археологічної розвідки перед початком розкопок дослідник може скласти приблизний план майбутньої експозиції. Якщо в ході розкопок дотримуватись цього плану, стане можливим відкриття своєрідного архітектурного ансамблю для огляду у вигляді розвалів залишок від житлових споруд, при умові збереження яких недоторканими із наявним супутнім матеріалом. Звичайно, навіть часткова реконструкція споруди досить складна, однак і законсервовані рештки споруд дозволять туристові скласти уявлення про структуру поселення. Внаслідок цього археологічний об'єкт отримує властивість саморозкриття. Поруч мають бути розміщені таблички із ймовірною реконструкцією цих будинків, музейні приміщення, де експонуватимуться залишки культурного шару, які неможливо залишати на місці розкопу.

Що стосується поселень, з яких виростили сучасні міста і археологічні шари яких перекриті різночасовими будівлями, то відкриття великих площ для розуміння структури планування давнього міста стає досить проблематичним. Обмежені можливості дозволяють музеєфікувати та експонувати незначні ділянки площ стародавнього міста, а в більшості випадків лише окремі споруди (переважно кам'яні). Як приклад можна навести експонування решток фундаментів Десятинної церкви, південного палацу, Софійських воріт та інших споруд

доби Київської Русі в Києві. Фундаменти цих споруд були музеєфіковані шляхом їх реконструкції з каменю. Суттєвим недоліком подібної роботи можна назвати те, що ці об'єкти повторюють лише контури фундаментів (і то не завжди чітко) і практично позбавлені властивостей саморозкриття, оскільки не дають змоги туристові хоча б приблизно уловити внутрішнє їх планування, навіть за наявності схеми можливої реконструкції, та уловити їх зв'язок з історичним рельєфом; крім того, вказані споруди позбавлені своєї автентичності. Що стосується відреставрованих у ймовірному давньоруському стилі залишків Золотих воріт та церкви Богородиці Пирогощі, то ці споруди сприймаються суб'єктами туризму не як автентичний археологічний об'єкт, а як нові будівлі. На музеєфіковані рештки пам'яток увага практично не звертається. Перелічені вище пам'ятки використовуються як не екскурсійні туристичні об'єкти.

Питання музеєфікації та експонування подібного типу об'єктів більш вдало вирішено у Переяславі-Хмельницькому при підготовці експозиції частин фундаменту Михайлівського собору і, більшою мірою, фундаментів Спаської церкви. Обидві споруди експонуються під спеціальними захисними куполами і дозволяють зрозуміти планування археологічних пам'яток. Схоже експонуються залишки церкви Іоанна Богослова на території Верхнього замку в Луцьку. З наведених прикладів можна зробити висновок, що при музеєфікації окремої споруди давнього поселення головною умовою функціонування її як екскурсійного туристичного об'єкта є повне відкриття залишків всього об'єкту з їх можливою частковою реконструкцією та прив'язка цих залишків до історичного рельєфу. В разі недотримання цих вимог, пам'ятка може функціонувати лише як неекскурсійний туристичний об'єкт, що здебільшого і відбувається.

Розглядаючи проблеми музеєфікації археологічних пам'яток не можна не згадати проект створення музею на місці розкопок дерев'яних споруд X ст. на Подолі, що передбачав експонування відкритих залишків споруд в спеціально облаштованому під-

земному павільйоні²⁶. З прикрістю треба констатувати, що цей проект так і не був реалізований, хоча його приклад обов'язково треба враховувати при музеєфікації подібного типу об'єктів.

Отже, теоретичний та практичний аналіз досвіду музеєфікації та експонування археологічних пам'яток поселень дозволяє нам визначити рекомендації стосовно найоптимальнішого шляху використання поселень в якості екскурсійних туристичних об'єктів.

Для повноцінного використання поселень як археологічних музеїв необхідно провести попередню роботу з метою їх пристосування до нових функціональних особливостей. Це питання повинна розв'язати музеєфікація археологічних об'єктів на території поселення, відкритих в ході археологічних розкопок.

З метою успішної музеєфікації археологічної пам'ятки ще до початку розкопок дослідник має приблизно визначити, які об'єкти можуть бути відкриті в їх ході і які з них будуть підлягати збереженню. Провівши таку роботу створюються сприятливі умови для складання ймовірного плану археологічного музею, що значно полегшує подальше дослідження та музеєфікацію пам'ятки.

Досвід функціонування археологічних пам'яток в якості екскурсійних туристичних об'єктів показує, що музеєфікації повинна підлягати значна площа поселення, обов'язково враховуючи історичний рельєф та приблизну хронологічну одночасність поселення. У випадку тривалого існування поселення можна сполучати його найбільш цікаві об'єкти, однак при цьому варто врахувати ускладнення можливості саморозкриття такої пам'ятки. Що стосується самих об'єктів, відкритих на території поселення, вони повинні формувати своєрідний архітектурний ансамбль, що дозволить простежити стародавнє його планування. Внаслідок цього археологічна пам'ятка отримує властивість саморозкриття.

Для того, щоб відкриті в ході розкопок споруди задовольняли попередній вимозі, для експонування необхідно відкривати всю її площу, що дозволить скласти уявлення про її планування, надаючи тим самим властивості саморозкриття вже конкретній

споруді. При цьому відкриті залишки пам'ятка повинна підлягати консервації або частковій реставрації.

Після проведення цих операцій необхідно створити сприятливі умови для подальшого збереження музеєфікованих об'єктів, насамперед створення павільйонів для захисту відкритих споруд, організація сезонного очищення від рослинності тощо. Важливою рисою організації подібного комплексу є наявність музею, в якому експонуються предмети, що не залишаються на місці розкопок.

Дотримання цих рекомендацій дозволить перетворити стародавні поселення на цікаві об'єкти культурного туризму, які здатні поглибити у людини розуміння історичного процесу і стати їй на деякий час його уявним учасником. Саме така організація музеєфікації археологічних пам'яток дозволить з успіхом реалізувати ті функції, які покладені на пам'ятки історії та культури як на туристичні об'єкти. Це ж дозволить подолати ті проблеми, які зараз заважають успішному збереженню пам'яток археології як складової історико-культурної спадщини України.

1. Трачук О.В. Туризм та історико-культурна спадщина України // Ржищівський археодром – 2: Дослідження, конф. та експериментальні студії 2002–2004 рр. – К., 2004. – С. 203–204.

2. Там само. – С. 204.

3. Вечерський В.В. Пам'ятки містобудування й архітектури України та перспективи їх використання як туристичних об'єктів // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1998. – Ч. 1. – Вип. 1. – С. 65.

4. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми // Туристичні ресурси України. – К., 1996. – С. 13

5. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід. – К., 2003.

6. Титова О.М. Пам'ятки археології як об'єкти організованого туризму // Всеукр. наук.-практ. конф. «Туризм і завдання національно-культурного відродження України». – К.; Черкаси; 1992. – С. 125; Титова О.М. Фортеці козацьких часів на Поділлі та Волині. Проблеми охорони та використання // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1998. – Ч. 2.– Вип. 1. – С. 88.

7. Туристичні об'єкти України. – Харків, 2002. – С. 12.

8. Подається за: Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України). – К., 1999. – Ч. I. – С. 226–283.

9. Постанова Кабінету Міністрів України № 1761 від 27 груд. 2001 р.

10. Оленковський М. Археологічні пам'ятки у туристичній інфраструктурі Болгарії // Всеукр... – С. 129–131; Оленковська Л., Оленковський М. Історико-археологічні пам'ятки Херсонщини як об'єкти туризму та патріотичного виховання // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя. Мат-ли. міжнарод. конф. в Херсоні. – К., 1998. – С. 196–199; Оленковський М.П. Пам'ятки археології Нижньодніпровського регіону як можливі об'єкти масового туризму // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1998. – Ч. 2. – Вип. 1. – С. 69–75; Оленковський М.Л. Археологічні туристичні ресурси Херсонщини // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 472–486.

11. Оленковський М. Археологічні пам'ятки... – С. 472.

12. Кепін Д.В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток первісної археології та його використання для потреб туризму в Україні // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 548–549.

13. Захар'єв В.А. Археологічно-екскурсійний потенціал Хмельниччини // Туристичні ресурси України. – К., 1996. – С. 88–99.

14. Золотий вінок Київщини: Путівник. – К., 2004; Бряк О.В., Трачук О.В. Золотий вінок Київщини // Від Трипільської культури до сучасності (Відпочивайте в селах Київщини): Путівник-довідник. – К., 2003. – С. 156 – 164.

15. Трачук О.В. Інноваційний проект експериментальної археології: «Подорожі до прадавніх хліборобських традицій Східної Європи» // Трипільська цивілізація у спадщині України. Мат-ли. наук.-практ. конф. – К., 2004. – С. 89–91; Трачук О.В. Туризм... – С. 205; Кепін Д.В. Питання створення «археодому «Ріпниця» на Київщині як музейно-туристичного комплексу // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 2004. – Вип. 5.

16. Полканов Ю.А., Шутов Ю.И. Открытие подземного хода у стен древней крепости Чуфут-Кале (Джуфт-Кале) // Крым: Историко-краеведческий альманах. – М., 2004. – Вип. 1. – С. 232–236.

17. Словник-довідник з археології. – К., 1996. – С. 136.

18. Бадер О.Н. Археологические памятники, их охрана и методы первичного изучения. – М., 1938. – С. 14–16.

19. Там же – С. 16–18, 20–24.
20. Греков Н.И. Сохранение и современное использование архитектурно-археологических памятников (на примере античных и средневековых памятников): Автореф. дис. ... канд. архитектуры. – М., 1985. – С. 2.
21. Там же. – С. 17.
22. Кепін Д.В. Зарубіжний... – С. 548–549; Тітова О., Кепін Д. Принципи організації «археопарків» // Вісник УТОПК. – 2000 – № 1 – С. 55–64; Тітова О.М., Кепін Д.В. Проблеми музефікації первісної археології як ресурсної бази туризму // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 110–120; Зинько В.Н. Сохранение и музеификация памятников античной археологии // Историческое наследие Крыма. – № 2. – 2003. – С. 92–95; Кепін Д.В. Питання створення... – С. 221–229.
23. Греков Н.И. Указ. соч.; Зинько В.Н. Указ. соч.
24. Гладкіх М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. – № 6. – 1972. – С. 106–107; Кепін Д.В. Зарубіжний досвід... – С. 548–549; Тітова О.М., Кепін Д.В. Проблеми музефікації...; Кепін Д.В. Питання створення... – С. 221 – 229; Кепін Д.В. Музей мисливців на мамутів // Вісник УТОПК. – 2001 – № 2.
25. Кепін Д.В. Питання створення ... – С. 221 – 229
26. Милецкий А.М., Толочко П.П. Парк-музей «Древний Киев». – К., 1989. – С. 146–150

Kornienko Vjacheslav

**MODERN STATE AND PROBLEMS OF USAGE
OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS IN TOURISM
(ON THE EXAMPLE OF SETTLING)**

This article is devoted to the problem of usage of monuments of archaeology in tourism. Theoretical and practical experiment of functioning of these monuments as tourist objects is taking into account. Most suitable conditions for creating the monuments of archaeology are studied in order to use them rationally in tourism.

